

Autoretrat: dos projectes urbans en construcció

Torre-sana, Terrassa
Casernes de Sant Andreu, Barcelona

Manuel de Solà, arquitecte

Urbanisme i urbanització: Manuel de Solà

Arquitectura (fins gener 2008): Xavier Monteys - J.M. de Lecea, Josep Llinàs,
EvaPrats - Ricardo Flores, Manuel de Solà

Torre-sana, proceso abierto

Zaida Muxí

Torre-sana, procés obert

No passa gaire sovint que un projecte urbà aplegui les característiques particulars d'aquesta nova àrea residencial a la ciutat de Terrassa. Planificat com a vora però no com a frontera, com la transició entre un barri de la ciutat i els seus límits naturals, el projecte de Pla de Millora Urbana de Torre-sana, redactat per Manuel de Solà-Morales, reuneix, des de la seva gestació, trets que el perfilen com un projecte emblemàtic de fer ciutat amb habitatges, de projectar el creixement urbà amb límits i d'intervenir en el paisatge amb arquitectura.

Una particularitat més de la singularitat del projecte consisteix en el fet que n'escrivim aquesta ressenya en el procés de construcció, verificant en el lloc les característiques essencials de la proposta de l'equip redactor. Parlar d'un projecte urbà en procés, encara en construcció, podria semblar molt arriscat i eteri, ja que si és cert que l'arquitectura es verifica en la seva experiència, encara ho és més que la ciutat es posa a prova amb el pas del temps. No obstant això, la visita a l'obra ens dona més pistes del que és previsible, perquè hi podem copsar o intuir —amb els moviments de terres, amb els blocs en diferents etapes de construcció i amb la demarcació de la pinada esdevinguda parc urbà— com serà aquest nou barri. Ja des de l'administració i la gestió del projecte en veiem plantejat el final: el barri de Torre-sana com un barri divers. Un barri que conté paisatge, habitatges, activitats comercials i productives, espais públics diversos i equipaments col·lectius.

Potser és la fixació del buit i el fet que el parc ja estigui definit —la qual cosa fa possible que sigui viscut i recorregut abans que els edificis— allò que ens permet d'entendre el que encara s'ha d'edificar. Com a la ciutat japonesa, on el valor rau en el buit que defineixen els centres energètics de la ciutat, tant si són parcs i temples com estacions de metro, en aquest projecte la fixació dels volums d'aire dels espais públics, segons usos i vistes amb definicions materials diferents, mostra la confiança en la capacitat articuladora i definidora de l'espai públic per al barri futur.

La voluntat dels redactors del Pla de Millora Urbana fou convertir el procés de projecte en un laboratori urbà en temps real. Un cop triats els equips redactors per a les diverses unitats residencials, es va plantejar un sistema de treball de taller compartit per discutir les idees i els avanços de cada part del projecte final. Els cinc equips de projectes (Enric Sòria, Xavier Monteys/Josep Maria Lecea, Eva Prats/Ricardo Flores, Josep Llinàs i l'encapçalat per Manuel de Solà-Morales) funcionen amb autonomia, però comparten parers i adequen les propostes a una unitat en la diversitat.

L'oportunitat de pensar, projectar un nou barri és un repte que genera moltes preguntes, començant per aquesta: com es construeix ciutat? Els elements poden estar donats pel programa (habitatges, equipaments, comerç, espai públic), però les formes d'organitzar-los, distribuir-los i formalitzar-los són múltiples: en això rau una part important de

Torre-sana, open process

It is rare that an urban project brings together the particular characteristics of this new residential area in the town of Terrassa. Planned as an edge but not as a frontier, the transition between one of the town's neighbourhoods and its natural limits, the project for the Torre-sana Urban Improvement Plan, drawn up by Manuel de Solà-Morales, has contained, since its gestation, characteristics that have profiled it as an emblematic project for town-building with housing, for projecting urban growth with limits and for intervening in the landscape with architecture.

A further aspect of the project's singularity lies in the fact that we are writing this review during its construction process, verifying on site the essential features of the drafting team's proposal. Talking about an urban project in process, still under construction, may seem very risky and ethereal, because if it is true that architecture is verified when experienced, it is even more true that towns are put to the test with the passing of time. However, the visit to the site gives us more clues of what is foreseeable because it is possible to see or intuit —with the movements of earth, the blocks in different construction phases and the marking out of the pine tree grove that has been converted into an urban park— what this new neighbourhood will look like. The administration and project management view of the Torre-sana neighbourhood is that of a diverse neighbourhood. A neighbourhood that contains landscape, housing, commercial and production activities, a variety of public areas and collective facilities.

Perhaps it is the establishment of the voids and the fact that the park is defined —which means it can be experienced and toured before the buildings— that allows us to understand what is still to be built. Like in Japanese towns, where the value lies in the void that is defined by the energy centres of the city, whether parks and temples or underground stations, in this project the establishment of the volumes of air in the public spaces, according to uses and viewed with different material definitions, shows the confidence in the public space's structuring and defining capacity for the future neighbourhood.

The desire of those drawing up the Urban Improvement Plan was to convert the project process into an urban laboratory in real time. Once the teams for drawing up the different housing units were chosen, a work system based on shared workshops was set up to discuss the ideas and the advances of each part of the final project. The five project teams (Enric Sòria, Xavier Monteys/Josep Maria Lecea, Eva Prats/Ricardo Flores, Josep Llinàs and that headed by Manuel de Solà-Morales) work independently but share opinions and adapt proposals to a unity in diversity.

The opportunity to imagine and plan a new neighbourhood is a challenge that generates many questions, beginning with: how are towns built? The lists of elements

1
Espais oberts i proposta d'ordenació.

2
En construcció. Abril de 2007.

Pocas veces un proyecto urbano reúne las particulares características de esta nueva área residencial en la ciudad de Terrassa. Planificado como borde pero no frontera, transición entre un barrio de la ciudad y sus límites naturales, el proyecto de Plan de Mejora Urbana de Torre-sana, redactado por Manuel de Solà-Morales, reúne, desde su gestación, características que lo perfilan como un proyecto emblemático de hacer ciudad con viviendas, de proyectar el crecimiento urbano con límites y de intervenir en el paisaje con arquitectura.

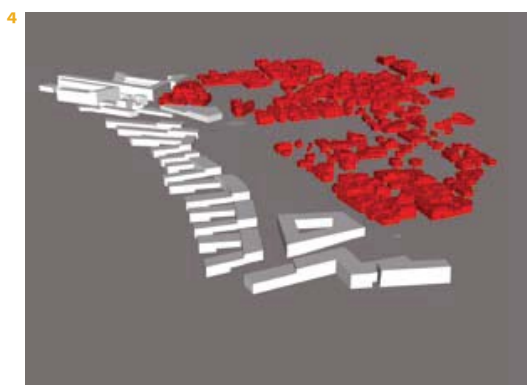
Una particularidad más de la singularidad del proyecto consiste en que esta reseña la escribimos en el proceso de su construcción, verificando en el lugar las características esenciales de la propuesta del equipo redactor. Hablar de un proyecto urbano en proceso, aún en construcción, podría parecer muy arriesgado, muy etéreo, ya que si la arquitectura se verifica en su experiencia, la ciudad aún con más certeza se pone a prueba en el devenir temporal. Sin embargo, la visita a la obra nos da más pistas de lo previsible porque es posible ver o intuir —con los movimientos de tierras, con los bloques en diferentes etapas de construcción y con la demarcación del pinar convertido en parque urbano— cómo será este nuevo barrio. Este final del barrio de Torre-sana se plantea como un barrio diverso, desde la administración, el proyecto y la gestión del mismo. Un barrio que contenga paisaje, viviendas, actividades comerciales y productivas, espacios públicos diversos y equipamientos colectivos.

Posiblemente sea la fijación del vacío y que el parque esté definido —posibilitando el que sea vivido y recorrido antes que los edificios— lo que nos permite entender lo aún por edificar. Como en la ciudad japonesa, donde el valor está en el vacío que definen los centros energéticos de la ciudad, tanto los parques y templos como las estaciones de metro, en este proyecto la definición de los volúmenes de aire de los espacios públicos, en función de usos y vistas con definiciones materiales diferentes, muestra la confianza en la capacidad articuladora y definidora del espacio público para el futuro barrio.

La voluntad de los redactores del Plan de Mejora Urbana fue convertir el proceso de proyecto en un laboratorio urbano en tiempo real. Una vez elegidos los equipos redactores para las diferentes unidades residenciales, se planteó un sistema de trabajo de taller compartido para discutir las ideas y los avances de cada parte del proyecto final. Los cinco equipos de proyectos (Enric Sòria, Xavier Monteys/Josep Maria Lecea, Eva Prats/Ricardo Flores, Josep Llinàs y el encabezado por Manuel de Solà-Morales) funcionan con autonomía, pero comparten pareceres y adecuan las propuestas a una unidad en la diversidad.

La oportunidad de pensar y proyectar un nuevo barrio es un desafío que genera muchas preguntas, comenzando por ¿cómo se construye ciudad? Las listas de objetos y elementos pueden estar dadas por el programa (viviendas, equipamientos, comercio, espacio público); sin embargo, las formas de organizarlos, distribuirlos y formalizarlos son múltiples, y en ello reside parte importante de la res-

3
Ordenació
volumètrica i
topografia. Maqueta.

4
Gra urbà menut i
volumètria nova,
ordenació.

5
Espais públics.

la resposta a aquesta pregunta. Si la ciutat es defineix per l'espai públic, les activitats i la gent diversa que el fa servir, el projecte ha de procurar garantir-los per mitjà de decisions d'escala i complexitat diferents. Si es tractés d'un procés històric de construcció d'un barri, seria el temps —amb la varietat superposada d'actuacions i capes— allò que en garantiria l'heterogeneïtat i l'apropiació; en un projecte de creació unitària, però, un dels grans reptes és justament que això tingui lloc. És a dir, sense el gra petit que dóna cabuda a la varietat tipològica, temporal i d'usos, com podem assolir la varietat real des d'un projecte únic que, al mateix temps, respongui a l'escala de peça urbana adequada i unitària? Sembla que una manera eficient d'aconseguir-ho és el tractament de l'espai públic com un element d'organització, coherència i formalització, juntament amb la confiança en la llibertat interior dels elements. El repte és ser capaç d'integrar-se a un barri d'identitat difusa i de petites peces, i esdevenir alhora una peça límit de l'urbà enfront del paisatge. Allò que defineix el projecte és la integració i el límit en les diferents escales.

El projecte respon de diferents maneres aquestes preguntes i d'altres: unes regles de joc clares conformen les façanes urbanes d'alineacions i alçàries estrictes. Si les primeres són homogènies i regulars en el pla, la segona és un nombre absolut que resulta en cada part del conjunt en una alçària relativa diferent a causa del pendent del terreny. La manera en què el projecte urbà treu partit del suau pendent del terreny és una decisió fonamental en la seva funció de transició i límit. La massa construïda queda minorada, suavitzada per la correcta disposició de les peces en relació amb la topografia. Cada equip tria la definició de la pell dels edificis amb la condició prèvia d'una homogeneïtat cromàtica per a cada edifici. Així es comença, amb regles clares de projecte, a crear una diversitat en la unitat. Una diversitat que no dóna lloc al caprici, sinó que és una heterogeneïtat regulada per harmonitzar les parts. Si el front exterior es constitueix com un clar referent compartit, que és en funció d'una escala més gran —la de l'espai públic i les seves relacions amb el paisatge—, els fronts interiors responen de manera lliure a les recerques i les intencions de cada equip de projecte.

Així, el projecte de Prats-Flores cerca de donar a cada habitatge una situació de màxima relació i gaudi del paisatge, ampliant amb la visió diagonal la percepció de l'espai interior. Tots els habitants, per entrar a les seves cases, passaran per una gradació de l'espai públic al privat de diversos estadis; de l'espai públic es passa per un pati comunitari que, com una petita plaça, va donant accés a cada portal.

may be given by the programme (dwellings, facilities, commerce, public space), yet the forms of organising, distributing and formalising them are numerous and therein lies an important part of the answer to this question. If the town is defined by its public space, the activities and diverse people that use it, the project has to try and guarantee these through decisions of differing scales and complexity. If this were a historical process of construction of a neighbourhood, it would be time, with the superimposed variety of actions and layers, which would guarantee heterogeneity and appropriation; in a project of unitary creation, however, one of the great challenges is precisely that this occurs. In other words, without the small grain that gives rise to the typological, temporal and uses variety, how can real variety be achieved from a single project that at the same time responds to the scale of an adequate and unitary urban piece? Confidence in the treatment of public space as an element of organisation, coherence and formalisation, linked to the interior freedom of the elements, seems to be an efficient way of achieving it. The challenge is to be capable of integrating into a neighbourhood of diffuse identity and of small parts, becoming at the same time the edge of the urban against the landscape. Integration and limits on the different scales define the project.

These and other questions are answered in different ways by the design: clear game rules shape the urban façades with strict alignments and heights. If the first are homogeneous and regular in layout, the second are an absolute number that results in each part of the whole at a different relative height due to the slope of the land. The way in which the urban project takes advantage of the soft slope of the land is a fundamental decision in its function as transition and edge. The built mass is reduced, softened by the correct arrangement of the pieces in relation to the topography. The definition of the skin of the buildings is chosen by each team with the prior condition of a chromatic homogeneity for each building. Thus, with clear project rules, diversity in the unity starts to be created. A diversity that leaves no room for whim, but is a regulated heterogeneity to harmonise the parts. If the exterior front is constituted as a clear shared reference, based on a greater scale – that of the public space and its relations with the landscape – the interior fronts respond in a free way to the quests and intentions of each project team.

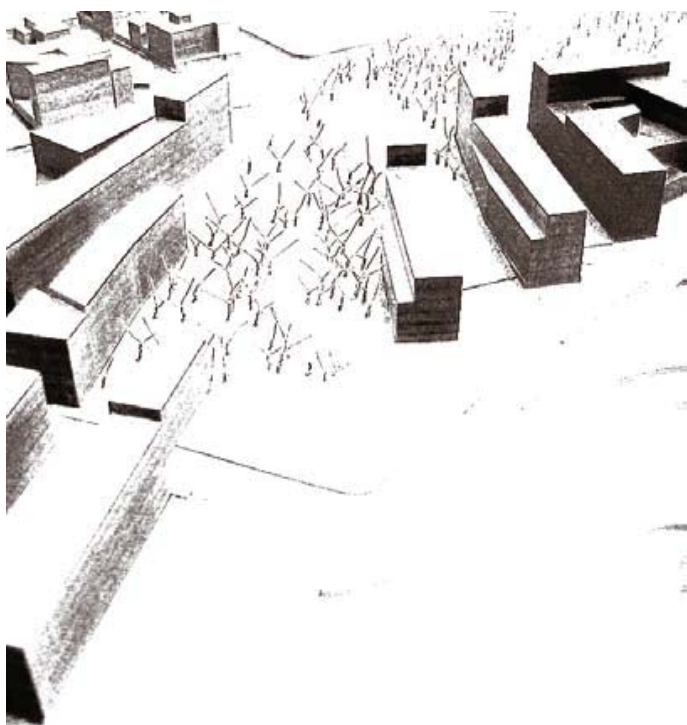
Thus, the Prats-Flores project seeks to give each dwelling a situation of maximum relationship with and enjoyment of the landscape, using a diagonal view to broaden the perception of the interior space. To

6
Maqueta del projecte amb els projectes arquitectònics.

puesta a esta pregunta. Si la ciudad está definida por el espacio público, las actividades y la gente diversa que lo utiliza, el proyecto ha de procurar garantizarlos por medio de decisiones de escala y complejidad diferentes. Si se tratara de un proceso histórico de construcción de un barrio, sería el tiempo, con la variedad superpuesta de actuaciones y capas, el que garantizaría la heterogeneidad y la apropiación; en un proyecto de creación unitaria, sin embargo, uno de los grandes desafíos es precisamente que esto ocurra. Es decir, sin el pequeño grano que da cabida a la variedad tipológica, temporal y de usos, ¿cómo lograr la variedad real desde un proyecto único que responda al mismo tiempo a la escala de pieza urbana adecuada y unitaria? La confianza en el tratamiento del espacio público como elemento de organización, coherencia y formalización, unido a la libertad interior de los elementos, parece ser una manera eficiente de lograrlo. El reto es ser capaz de integrarse a un barrio de identidad difusa y de pequeñas piezas, convirtiéndose al mismo tiempo en una pieza límite de lo urbano frente al paisaje. Integración y límite en las diferentes escalas definen el proyecto.

Estas y otras preguntas son respondidas de distintas formas por el proyecto: unas claras reglas de juego conforman las fachadas urbanas de alineaciones y alturas estrictas. Si las primeras son homogéneas y regulares en el plan, la segunda es un número absoluto que resulta en cada parte del conjunto en una altura relativa diferente debido a la pendiente del terreno. La manera en que el proyecto urbano saca partido de la suave pendiente del terreno es una decisión fundamental en su función de transición y límite. La masa construida queda aminorada, suavizada por la correcta disposición de las piezas en relación con la topografía. La definición de la piel de los edificios es elegida por cada equipo con la condición previa de una homogeneidad cromática para cada edificio. Así se comienza a crear, con reglas claras de proyecto, una diversidad en la unidad. Diversidad que no deja lugar al capricho, sino que es una heterogeneidad regulada para armonizar las partes. Si el frente exterior se constituye como claro referente compartido, que está en función de una escala mayor —que es la del espacio público y sus relaciones con el paisaje—, los frentes interiores responden de manera libre a las búsquedas e intenciones de cada equipo de proyecto.

Así, el proyecto de Prats-Flores busca dar a cada vivienda una situación de máxima relación y disfrute del paisaje, ampliando con la visión diagonal la percepción del espacio interior. Todos los habitantes pasarán, para entrar en sus casas, por una gradación del espacio público al privado de varios estadios; del espacio público se pasa por

Transició amb els espais oberts.

La proposta de Monteys-Lecea presenta una sèrie de trencs i sortints de l'espai interior que subdivideixen i multipliquen el pati, en uns plec modelats per les llums i les ombres que s'hi projecten.

A les barres projectades per l'equip de Manuel de Solà-Morales, a diferència de les propostes abstractes modernes, és on es tensa i es jerarquiza l'espai de la urbanitat i l'energia per excel·lència que són les cantonades modelades expressivament per remarcar aquest potencial urbà.

En el cas de les dues illes projectades per Josep Llinàs i la d'Enric Sòria, es duu al límit la contenció i el respecte dels límits màxims d'ocupació donats, la qual cosa permet d'obrir una gran finestra urbana que tant qualifica l'espai dels patis interiors de l'habitatge com marca una franja de llum variable a l'espai públic. En l'incipient estadi de l'obra, al desembre del 2007, les barres laterals del projecte de Llinàs marquen amb volums intermitents i alineacions variables la voluntat del projecte urbà de diluir els seus límits en el paisatge natural. La ciutat s'apaga, se silencia, se desfà a mesura que s'acosta a la naturalesa.

Els darrers anys assistim a la creació de nous barris que són simulacres que pretenen recrear la ciutat burgesa dels eixamples del segle XIX. La recurrència a un element morfològic sense un contingut derivat d'una distribució del sòl i de les activitats, del públic i el privat, constitueix una falsa interpretació i una repetició d'aquells eixamples, simplificats com escenografies urbanes, com si n'hi hagués prou amb una graella sense qualitats urbanes, ambientals o funcionals. Carrers com corredors erms sense activitats de cap mena. La infamada ciutat funcionalista es reinventa disfressada de ciutat tradicional, tot oblidant que només pot funcionar una forma amb contingut, amb procés. Els resultats són espais urbanitzats sense confiança en l'espai públic, que construeixen un fons escenogràfic de l'urbà. Aquest cas que hem visitat en un estadi incipient és, sortosament, tot el contrari d'això: l'espai públic regulador passa per davant dels interessos individuals.

Torre-sana demostra fins a quin punt el coneixement dels processos de la ciutat i els resultats permet de reelaborar una inter-

enter their homes, all the residents will pass through a graduation from public to private space in various stages; from the public space one passes through a communal courtyard that, like a small town square, gives access to each entry door.

The Monteys-Lecea proposal presents a series of breaks and projections from the interior space that subdivide and multiply the courtyard, in folds that will be modelled by the projected lights and shadows.

It is in the bars designed by the team of Manuel de Solà-Morales where, unlike the modern abstract proposals, there is a tensing and hierarchising of the urban space and the energy par excellence that are corners expressively modelled to emphasise this urban potential.

In the case of the two blocks designed by Josep Llinàs and that of Enric Sòria, containment and respect for the maximum occupation limits given are taken to the limit, which allows a great urban window to be opened that both qualifies the space of the interior courtyards and marks in the public space a variable strip of light. In the incipient stage of the construction work in December 2007, the lateral bars of the Llinàs project mark, with intermittent volumes and variable alignments, the desire of the urban project to dilute its limits in the natural landscape. The town is turned off, it goes silent, and it comes undone as it gets closer to nature.

In recent years we have witnessed the creation of new neighbourhoods that are simulacra that aim to recreate the bourgeois town of the 19th century extensions. Resorting to a morphological element without a content deriving from a distribution of the land and of the activities, of the public and the private, constitutes a false interpretation and repetition of those extensions, simplified as urban settings, as if a grid without urban, environmental or functional qualities were sufficient. Streets like barren corridors without activities of any kind. The much maligned functionalist town is reinvented in the guise of a traditional town, forgetting that a form can only function with content, with process. The results are urbanised spaces without trust in the public space, which build a background urban setting.

un patio comunitario que, como pequeña plaza, va dando acceso a cada portal.

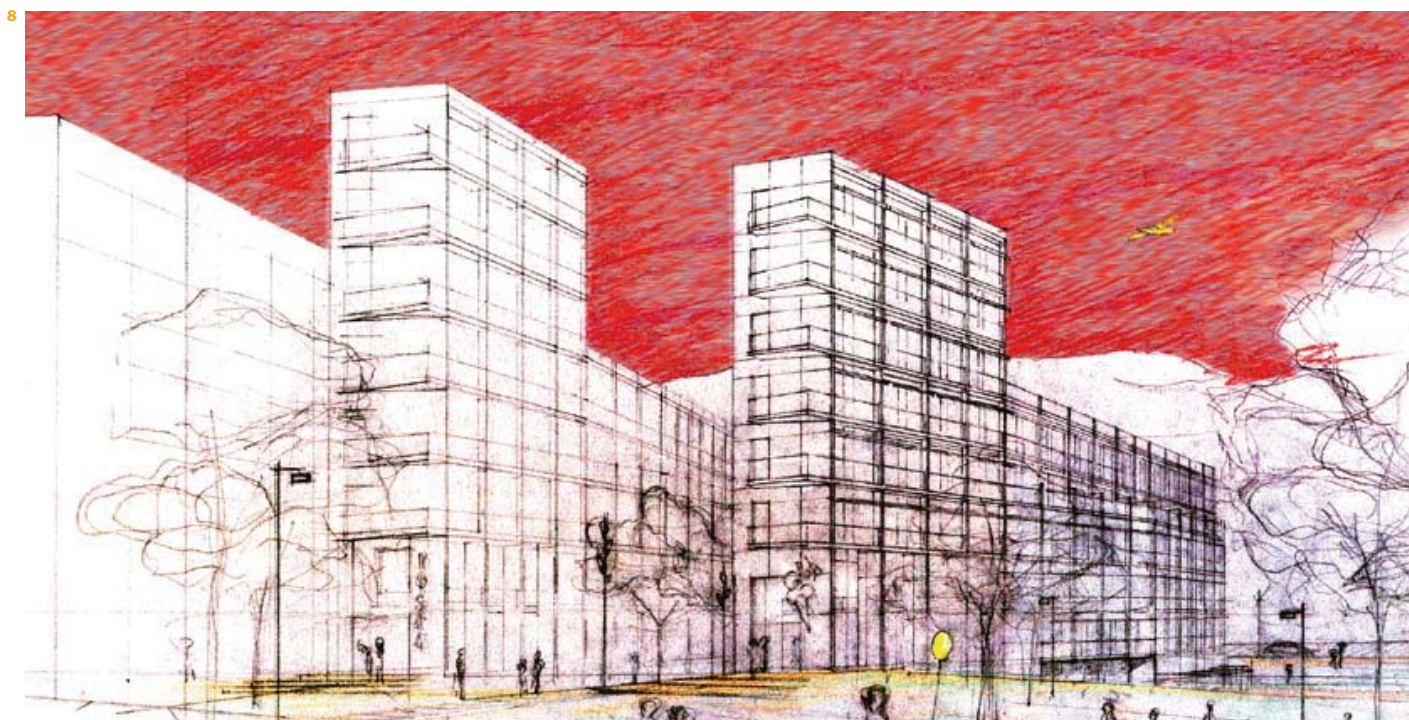
La proposta de Monteys-Lecea presenta una serie de quiebres y salientes del espacio interior que subdividen y multiplican el patio, en unos pliegues que serán modelados por las luces y sombras proyectadas.

Es en las barras proyectadas por el equipo de Manuel de Solà-Morales donde, a diferencia de las propuestas abstractas modernas, se tensa y jerarquiza el espacio de la urbanidad y la energía por excelencia que son las esquinas modeladas expresivamente para remarcar este potencial urbano.

En el caso de las dos manzanas proyectadas por Josep Llinàs y la de Enric Sòria, se lleva al límite la contención y el respeto de los límites máximos de ocupación dados, lo que permite abrir una gran ventana urbana que tanto cualifica el espacio de los patios interiores de la vivienda como marca en el espacio público una franja de luz variable. En el incipiente estadio de la obra, en diciembre de 2007, las barras laterales del proyecto de Llinàs marcan con volúmenes intermitentes y alineaciones variables la voluntad del proyecto urbano de diluir sus límites en el paisaje natural. La ciudad se apaga, se silencia, se deshace a medida que se acerca a la naturaleza.

En los últimos años asistimos a la creación de nuevos barrios que son simulacros que pretenden recrear la ciudad burguesa de los ensanches del siglo XIX. La recurrència a un elemento morfológico sin un contenido derivado de una distribución de suelo y de las actividades, de lo público y lo privado, constituye una falsa interpretación y repetición de aquellos ensanches, simplificados como escenografías urbanas, como si una grilla sin cualidades urbanas, ambientales ni funcionales fuera suficiente. Calles como corredores yermos sin actividades de ningún tipo. La denostada ciudad funcionalista es reinventada dentro de un disfraz de ciudad tradicional, olvidando que sólo puede funcionar una forma con contenido, con proceso. Los resultados son espacios urbanizados sin confianza en el espacio público, que construyen un fondo escenográfico de lo urbano. Este caso que hemos visitado en su estadio incipiente es, afortunadamente, todo lo contrario; se antepone el espacio público regulador a los intereses individuales.

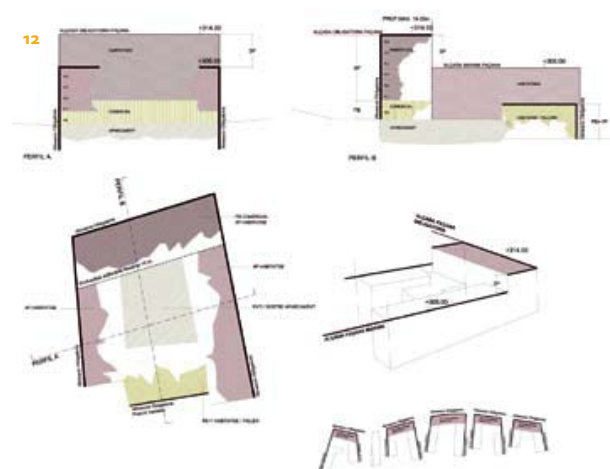
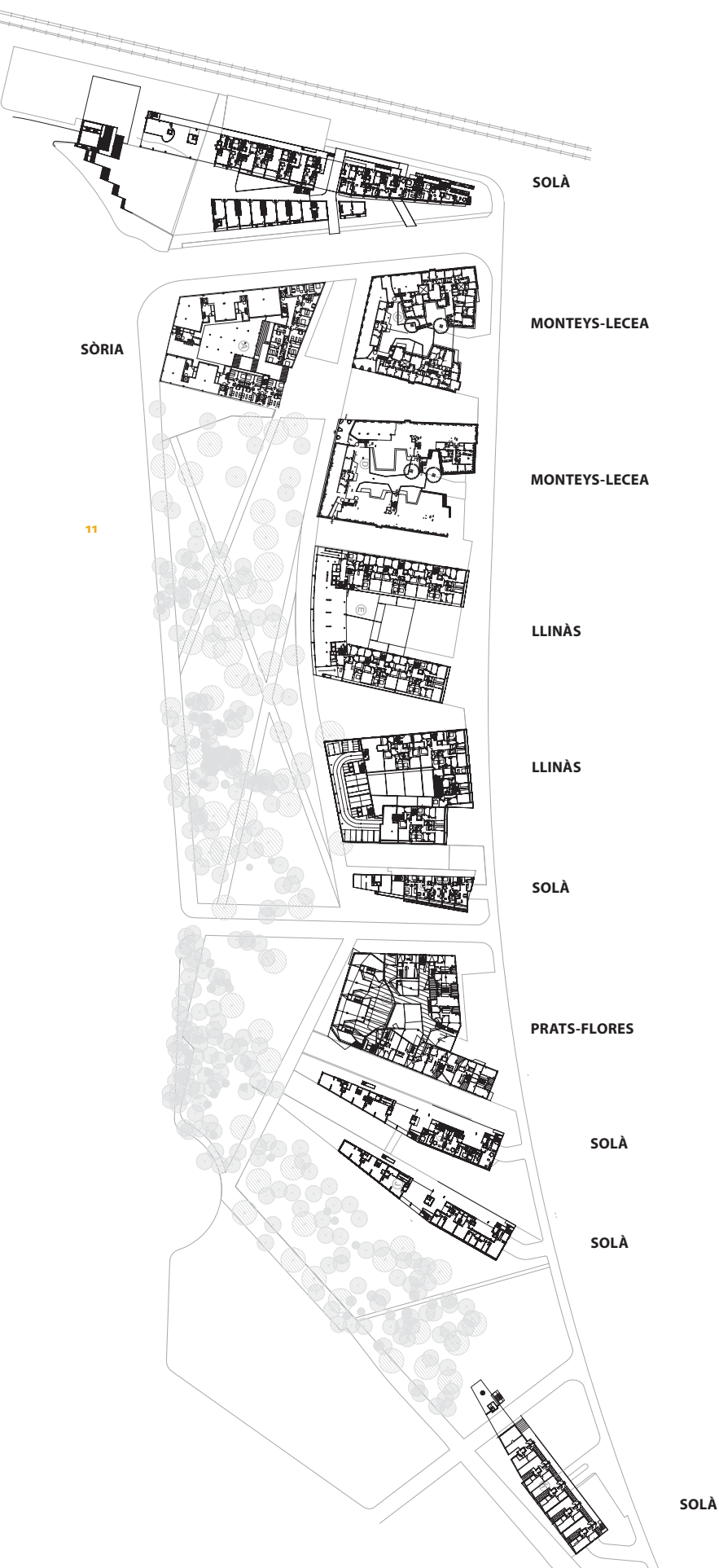

8
Espais públics amb
relació al parc.

9
Maqueta. Transició
cap a l'espai lliure.

10
Carrer característic de
l'ordenació.

11
Autors dels projectes
arquitectònics

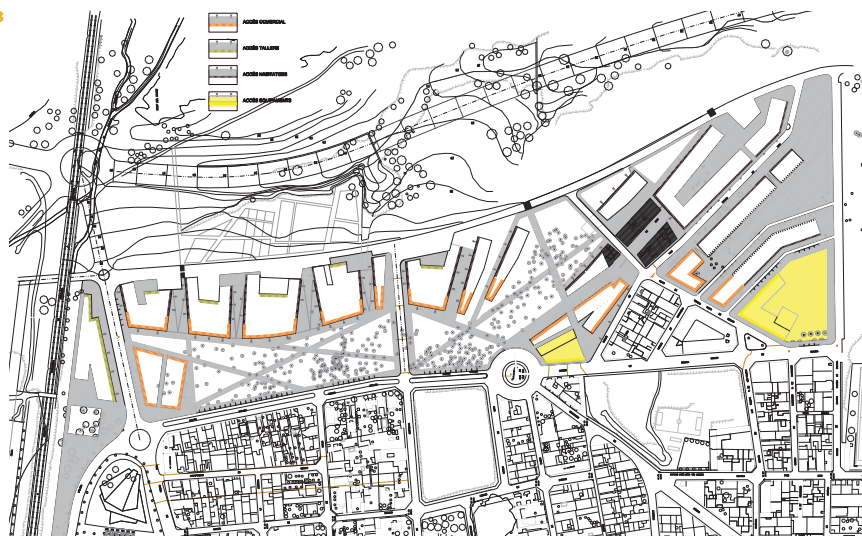
12
Fitxa d'ordenació.

13
Criteris d'ordenació.
Alineacions, accessos i
permeabilitats.

14
Les architectures
proposades
interpreten límits i
alineacions.

13

14

pretació en el sentit de la història, avançant, oferint una solució adequada a un problema real que és el de la necessitat d'habitatges que visquin a la ciutat, inserits en un teixit complex, amb espai públic, amb botigues, amb equipaments i en harmonia amb la naturalesa. ♦

Zaida Muxí Martínez
Traduït per Jordi Palou

This case that we have visited in its incipient state is, fortunately, completely the opposite; the regulating public space is put before individual interests.

Torre-sana shows how knowledge of processes of the town and the results allow one to re-elaborate an interpretation in the sense of history, advancing, giving a suitable solution to a real problem which is the need for homes that live in the city, inserted into a complex fabric, with public space, with shops, with facilities and in harmony with nature. ♦

Zaida Muxí Martínez
Translated by Debbie Smirthwaite

Torre-sana demuestra cómo el conocimiento de los procesos de la ciudad y los resultados permite reelaborar una interpretación en el sentido de la historia, avanzando, dando una solución adecuada a un problema real que es el de la necesidad de viviendas que vivan en la ciudad, insertas en un tejido complejo, con espacio público, con comercios, con equipamientos y en armonía con la naturaleza. ♦

Zaida Muxí Martínez